

като практическа помощ за установяване на контакти с европейските правителства и видни държавници, общественици, учени, журналисти. Без твърде активната полска подкрепа по тези въпроси - как би успял един български студент в Париж - да намери път и контакти фактически с всички съвременни ръководители в големите европейски държави, с общественици, интелектуалци, индустриалци и други.

Така чуждестранната документация осветлява и обяснява редица неясноти от иначе сравнително богатия архив на Ал. Екзарх, естествено и на твърде интензивната му външно-политическа дейност. Заслужава да се замислим над обстоятелството, че дипломатическите акции пред великите сили, от чиято политика в крайна сметка зависи изходът на всички национални движения, предприемат почти всички техни лидери и политически организации като необходим и съществен елемент на стратегията и тактиката им за извоюване на свободата. Най-активни в това отношение са най-мощните, най-масовите и най-популярните национални движения на поляците и италианците. Външнополитическата практика за привличане вниманието на кабинетите и обществеността в Европа следват и балканските освободителни центрове, особено в Гърция и Румъния, подкрепяни от вече свободните си държави.

За дипломатическите акции на Ал. Екзарх пред Европа от първостепенно значение е примерът и поддръжката на полската емиграция около кн. Ад. Чарториски, с която той има близки връзки във Франция, а в нейната балканска политика по това време - началото на 40-те години на XIX в. - южните славяни и специално българите заемат важно място. Както отбелязахме, все тогава с полска помощ и цариградският кръг, начело с Неофит Бозвели и Иларион Макариополски, предприема няколко акции пред Високата порта, търси съдействие и у някои дипломати за българските искания по църковния въпрос. Твърде ранните по време външно-политически инициативи на възрожденците, опиращи се на масовото недоволство и почти непресекващите въстанически действия и опити за въстание от края на руско-турската война през 1828 - 1829 г. до най-голямото българско въстание през първата половина на XIX в. това от 1850 г., както и на започващия пръв значим подем в църковната борба, до голяма степен са обусловени от политическите контакти в Цариград и Париж на пребиваващи там българи - във от отечеството си, с полската емиграция и нейният богат опит в преддържавната национална дипломация. Без чуждестранната документация - полска, френска, английска, руска и друга - тази съществена страна от ранното българско национално-освободително в трите му насоки - просветно, църковно и политическо освобождение и напредък - не може да бъде пълноценно изяснена и разбрана. Чуждестранните извори в този и много други случаи помагат да се оцени адекватно тази най-голяма българска национална международна акция пред Европа през XIX в. преди 1876 г. и мисията на Др. Цанков и М. Балабанов след въстанието. Инициативата на Ал. Екзарх се очертава чрез българската и чуждата документация, от една страна като резултат от подема на народното движение, от друга - осветлява пътищата, усвояването и оползотворяването на опита на другите борещи се за свобода.